

Yenin ve Batı'nın Yanındaki Adam: Ataç

Mehmet AYDIN

1898 yılında İstanbul'da doğan Nurullah Ataç, sorunuzda da vurgulandığı gibi bir şair, bir denemeci, bir eleştirmen, bir çevirmendir. Şairliği çok erken bırakmış, çok fazla şiir yazmamış, dolayısıyla şair olarak da ünlenmemiştir. Onun şiirlerini çok fazla bilen de yoktur. Ama denemeyi, eleştiriye ve çeviriyi yaşadıkça hiç bırakmamıştır. Dolayısıyla onu üç açıdan değerlendirmek gerekir.

Nurullah Ataç kendini tam bir edebiyat adamı, bir edebiyat sever, bir eleştirmen ve çevirmen olarak tanımladığı hâlde hiçbir zaman yazar olarak, özellikle yaygınlaşmaya başlayan söyleyişle yaratıcı yazar olarak görüp tanımlamamıştır. Nurullah Ataç, kendi ifadesiyle 'edebiyatı ve dili dert edinmiş' adamdır. O çok önemli denemeler yazmış ve bu türün Türk edebiyatı içinde gelişmesine katkılar yapmıştır. Onun belki de deneme konusundaki biricik takipçisi Nermi Uygur, bir derginin Ataç özel sayısında "*Keşke Daha Çok Deneme Yazsaydın Ataç!*" demiştir. Ataç'ın denemelerini eleştiriye feda ettiği söylenebilir. Onun denemelerinde eleştiri eksik olmamıştır. Bu bakımdan onun denemelerine eleştirel deneme de denebilir.

Türk Dil Kurumuna 20.12.1949'da üye olan Ataç, 11.2.1951'de yönetim kuruluna girerek 26-29.5.1951'de Yayın Kolu Başkanı olmuş, ölümüne değin *Türk Dili* dergisini yönetmiş, bu dergide "Dergiler Arasında" sayfalarını kendisi yazmıştır. Ataç'ın *Varlık*, *Yedigün*, *Ülkü* ve *Seçilmiş Hikâyeler* gibi dergilerde de denemeleri yayımlanmıştır. Ayrıca onun gazete yazıları yazdığını da unutmamak gerekir.

Ataç eleştirilerini iki esasa dayandırır. O ilk olarak bir eserin diline bakar. Elbette bir metindeki Arapça ve Farsça kelimelerin oranı onu ilgilendirir. İkinci olarak metnin kendisinde uyandırdığı izlenimi esas alır ve metni ve yazarı buna göre yargılar ve "Beğendim veya beğenmedim" der, sonra özellikle beğenmediyse metin içinden gerekçe üretir. Bazen eleştirilerinde ölçüyü kaçırdığını da vurgulamak gerekir.

Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet Anday'ın temsil ettiği Garip akımını destekleyen ve öven Ataç, bir süre sonra bu şairlerle bozuşmuştur. Aslında onun pek çok yazarla pek sık kavgaya tutuştuğunu belirtmek gerekir.

Ayrıca Ataç'ın Dil Devrimi'ne bağlılığı Memet Fuat'ı şaşırtacak kadar aşırı ve bağnazcadır. Hatta Memet Fuat onun “dil davasını anlamayan eşektir” deyişini unutamadığını yazacaktır.

Kemal Tahir, *Ataç'ın öz Türkçeciliği ve tilcikleri konusundaki tavrını “Hoca'nın Akşehir Gölü'ne maya atmasına” benzetmiştir: “Hoca da o bir kaşık yoğurdunu Akşehir Gölü'ne atarken tutmayacağını gayet biliyordu. Neden yaptı? O anda tuhaflık olsun diye.. Hoca ile Ataç arasındaki fark: Biri hayatının bir tek anında bir tek kaşık yoğurda kıydı. Nurullah Ataç hem kendisine, hem bilgisine, hem bize kıymıştır.”*

Nurullah Ataç ılımlı değil, aşırıdır ve aşırılığıyla daima övünür. Ataç hem dil konusunda aşırıdır, hem de devrik cümle konusunda. Dil konusundaki aşırılığı dolayısıyla büyük yazarlar bile eserlerindeki Arapça, Farsça kelimeler dolayısıyla deyim yerindeyse onun gazabına uğramaktan korkmuşlar ve bunu dile getirmişlerdir. Bunlar arasında romancı Yaşar Kemal de vardır.

Ataç devrik cümle konusunda eleştirilmiş, ama bu eleştirilere kulak vermemiş ve dilediği gibi devrik cümlelerle yazmayı sürdürmüştür.

Ataç devrik cümlelerle yazarken neyi amaçlamıştır? Yazarın devrik cümleyle neyi amaçladığını kavramlaştırdığı söylenemez. O devrik cümleyle çoktan yazmış gitmiştir.

Ona yöneltilen suçlamalardan biri dili yıkmaktır. Ama dil bilimi açısından bir dili yıkma işinin üstesinden ne Ataç, ne de başkası gelebilir.

“...Yazılarımda devrik cümle kullandığım için az mı söz ettiler? Dilimizin kurallarını tanıımıyormuşum, yıkmağa kalkıyormuşum... Bizim dilcilerimiz, hani şu sarf kitabı yazarlar; halkın konuşmasını dinlememişler, yalnız kitaplara bakmışlar; dilimizin kurallarını yalnız yazılardan çıkarmışlar, onları okuyanlar da inanmış dediklerine. Bunun için konuşma diliyle yazmağa özendiniz mi, bir yenilik yaptınız sanıyorlar.”

Ataç, devrik cümleyle konuşma dilini ilişkilendirirken haklıdır. Dil bilimi, bir dilin bütünüyle yazılı örneklerden çıkılarak tanımlamayacağını, dolayısıyla bir dili tanımlamaya yönelik dil bilimcinin sözlü örneklerle de mutlaka başvurması gerektiğini işaret etmektedir. Her dil öncelikle sözlü bir temele dayanır. O hâlde konuşma dilinde olan bir dizim niçin devrik sayılsın? Acaba devrik cümle konusundaki gelenekselci bakışın gözden geçirilmesi iyi olmaz mı?

Hasan Âli Yücel de Ataç'ı devrik cümle konusunda eleştirenler arasındadır. Ona göre hikâyede, romanda ve şiirde devrik cümlelerle yazmak mümkün düşünce yazılarında böyle yazmamak gerekmiş, düşünce yazılarında 'iğri büğrülük'ten kaçınmalıymış.

Yücel'in bu konudaki benzetmesi de ilgi çekicidir: "*Paul Valéry nazım-dansa, nesri tabii yürüyüşe benzetmiş. Dostum Ataç, görüşümü hoş görsün, bu türlü yazılarında bana dans ederek yürüyor, gibi gelmektedir. (...) Atatürk Bulvarı'nda yürüdüğü gibi yazsa ne olur.*" Varsın, Valéry dansı nazma benzetmiş olsun. Düzyazı yoluyla dili dansa kaldırılabilene niçin engel olmalı? Düşünce yazısında da dilin raksı bir başarı olarak görülemez mi?

Ataç'ın dili yıkabileceğini düşünmek, herhangi bir dilin bir yazarca yıkılabılır bir nitelik taşıdığını düşünmek demektir. Hâlbuki her dil bir yazarca yıkılmayacak kadar güçlü bir araçtır. Onu bir seçkinler grubu hatta bir toplum da kolayca yıkamaz. Dil bireyin de toplumun da üzerinde bir kurumdur.

Ataç çoğu zaman devrik cümleye üslup kaygısıyla değil, anlam kaygısıyla başvurduğunu belirtmiştir. Onun üslup kaygısıyla da böyle bir yola başvurmaya hakkı vardı. Ona da bu hakkı herhangi bir otorite (yetke) değil, dilin kendisi veriyordu. Zaten dil ona böyle bir hak vermese cümleleri istese de deviremezdi.

Devrik cümle konusunda Ataç, bana göre, Nermi Uygur dışında güçlü izleyiciler bulamamıştır. Daha çok ve güçlü izleyiciler bulabilse, Ataç'ın bu konudaki açtığı yol epeyce genişleyebilirdi. Bu da bazılarınca söylenenlerin aksine Ataç'ın etkisinin çok sınırlı olduğunu gösteriyor.

Ataç'ın etkisinin sınırlı kalışı onun bağlanma sorunuyla ilişkilendirilebilir. Ataç'ın dönemindeki egemen edebiyat çevreleriyle iyi ilişkiler içinde olduğu söylenemez. Onun bir öğretiyile ilişkisi olduğu söylenebilirse, bu da Batıcılıktır. Ataç'tan daha sıkı Batıcı az bulunur. Batıcılık başlı başına bir öğreti değildir. Üstelik Türk aydınının Batı karşısındaki ikircikli tutumu bu konunun daha çok tartışılmasını gerektirmektedir.

Ataç bir edebiyat çevresinin veya bir öğretinin adamı olsa etkisi daha mı geniş olurdu? Bunu da kestirebilmek kolay değildir.

Edebiyat metinlerinde içtenlik sorunu da Ataç'ın üzerinde durduğu konulardan biridir. Ataç içtenlik için de özdenlik sözünü kullanmıştır. Ataç'ın bu konudaki tutumunu Orhan Koçak "Denemede İçtenlik" adlı bildirisinde kapsayıcı bir biçimde ele almıştır. Koçak bildirisinin başında "*Günlerin Getirdiği* kitabındaki 1994 tarihli yazıyı, kendisine gönderilen bir kitabın ön sözünü okuduktan sonra yazmıştır" demektedir. Yazı bağlamında içtenlik ne anlama gelir? Ataç bunu tartışmıştır:

“Halk şiirinde, halk sanatında ‘samimîlik’ olduğunu söyleyenler ‘samimîlik’in ne demek olduğunu bilmiyorlar. ‘Samimîlik’ bir kimsenin benliğini, gerçek düşüncelerini, gerçek duygularını anlatması demektir. Bu da zor bir iştir, öyle herkesin elinden gelmez, ancak büyük, pek büyük sanat adamlarına vergidir. Halk şuradan buradan öğrendiği düşüncelerle, kendine aşılana duygularla yetinir. Bunun içindir ki, halk şairleri hep birbirlerinin söylediklerini söylerler, hep o düşünceler, hep o duygular. Bunu ‘samimîlik’ sananlar, yalnız yavanlık arayanlardır.”

Ataç her zaman yeninin ve yeniliğin yanında olmuştur. Bunu yaparken eskiye daima hesaplaşmış, eskinin ve geleneğin terk edilmesini önermiştir. Ne var ki divan şiiriyle ilişkisi onun eskiden büsbütün kopmadığını göstermektedir. Divan şiirini bütün olarak reddeden Ataç, onu parça parça sevdiğini inkâr edememiştir.

Topluma yeniliğin benimsetilmesi konusunda kendini görevli sayan Ataç bu görevi toplumdan almamıştır. Ona göre halkı şekillendirmek aydına düşen bir görevdir. Bu çerçevede onun tavrının tipik İttihatçı mantıkla örtüştüğü söylenebilir.

Ayrıca Ataç eleştirileriyle edebiyat dünyasına da çeki düzen vermeye çalışmıştır. Döneminde edebiyat dünyasına çeki düzen vermeyi başaramamış olsa da bir canlılık getirmediği söylenemez.

Ataç, konuşurken ve düşünürken yaptığı gibi çevirilerinde de başka bir dil kullanır: “*Tehlikeli Alâkalar*’ı dilimize çevirdiğim günlerdi; adını bildirmeyen bir kimseden uzunca bir mektup aldım arapça, farçsa sözlerle dolu, Hacivat dilıyla yazılmış bir mektuptu o. *Tehlikeli Alâkalar* gibi ahlâksızca bir romanı bana Ata Bey’in oğluna yakıştıramadığını söylüyordu.” Bu romanın adı bile Ataç’ın çelişkisini ortaya koymaya yetiyor, çünkü tehlike gibi alaka da Arapçadır. Ataç *Aisopos*’u, *Terentius*’u deneme ve söyleşilerinde kullandığı dilden apayrı bir dille Türkçeye çevirmiş ve sevdirmiştir. Ataç bu çevirisinde bağlama uygun divan şiirinden beyitlere de başvurmuştur. Bu çeviride sırasıyla Nahifî (s. 51), Nevâyî (s. 75), Fuzûlî (s. 200-212), Bakî (s. 248’de 2 beyit ve s. 365), Nailî’den (s. 351) olmak üzere toplam 8 beyit vardır. Ayrıca Şeyh Galip’ten 2 mısra (s. 116 ve 321) ve Yahya Kemal’den de bir beyit (s. 212) vardır. Ataç çevirilerinden bazıları ‘Ataç yaşasa böyle yapardı.’ düşüncesiyle değiştirilmiştir. Böyle bir işlem sırasında Ataç’ın çevirisindeki beyitler de kaldırılmıştır.

Stendhal, *Kızıl ile Kara*, Türkçesi Ataç, Can Yayınları, İstanbul 1984. Bu yeni çevirinin başında yayınevinin şöyle bir notu vardır: “*Ataç’ın yıllar önce çevirmiş olduğu bu kitabı Can Yayınları için yeniden basıma hazırlarken, çeviri*

dilinin bugün için oldukça eskimiş olduğunu gördük. Çevirinin yeniden basım haklarını Can Yayınları'na veren Ataç'ın kızı Meral Ataç'tan izin alarak, çevirideki eskimiş sözcük ve deyişlerin yerine yeni ve yaşayan karşılıklarını koyduk. Yaşasaydı Ataç da böyle yapardı diye düşündük. (Yayıncı)''.

Nurullah Ataç daima arayan adamdır. Bazen dilini, bazen yarının dilini, bazen adını, bazen cümlesini ve elbette üslubunu aramıştır. İyi edebiyat metinleri de aramış, bulunca çok sevinmiştir. Bunları bulamamış olsa bile onun arama çabaları saygıyı hak etmiyor mu? Her zaman belli ve başarılı bir sonuca ulaşamamak da aramak anlamlı ve saygı değer bir edimdir. Ataç'a değil, böyle bir edimde bulunmayanlara yazık. O zaman dönüp Ataç'a bir bakmaları yararlı olacaktır.

Ataç'ın en büyük yanılgılarından biri köksüz ve yeni bir toplum düşlemesidir. Kendisinin de bir türlü kopamadığı geleneğe sırt çevrilmesi gerektiğini çok sık tekrar etmiştir. Kendisini köklerine bağlayan adıyla alay etmiştir. Kendisine yeni bir ad arayıp durmuş; ama bir türlü bulamamıştır. Hem toplumunun hem de kendisinin kökleriyle ilişkisini koparmaya çalışmıştır. Ama bu konuda başarılı olduğu söylenemez.

Ataç'ın bir seçkin ve seçkinci olarak hiçbir zaman ötekiyle, muhalifle işi olmamıştır. Hatta sistemce dışlananları Ataç'ın da dışladığını söylemek yanlış olmaz. Önce tabii olarak davalı, sonra da güdümlü edebiyata karşı çıkmış, bütünüyle davasız ve güdümsüz bir edebiyat olabileceğini sanmıştır. Edebiyatın davası edebiyattır da denebilir. Ama böyle bir edebiyatın dahi davası yok mudur?

Edward Said'in organik entelektüel, yani resmî aydın tipi Ataç'a da uyuyor. Bu bağlamda Nurullah Ataç için Ankara'nın resmî eleştirmeni de denebilir. Ataç İstanbul'da doğduğu ve İstanbullu olduğu hâlde Ankara'yı sevmiş, her anlamda Ankara'nın, yani yeni merkezin eleştirmeni olmuş ve Ankara'da ölmüştür.